

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

JULI-AUGUSTUS
1949

ONDER REDACTIE VAN:
J. VAN STAVEREN

22e JAARGANG
Nº 7—8

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: W. DE ZWIJGERSTR. 8

Dr. J. P. FOCKEMA ANDREAE

Reeds waren allerlei plannen in voorbereiding, deze zo beminde oud-Burgemeester van onze stad op zijn zevenstigste verjaardag, de 30ste Juli 1949, op passende wijze te huldigen, toen drie dagen te voren het zo droeve bericht bekend werd, dat hij betrekkelijk nog onverwacht was heengegaan.

Op de 29ste Juli lag zijn stoffelijk overschot opgebaard in de hal van het Stadhuis, het gebouw dat gedurende zovele jaren het middelpunt was, waar zijn werkzaamheden zich concentreerden, en getrouwe Stadhuisdienaren hielden daarbij zwijgend de wacht.

Aanhoudend was de stroom — de gehele avond — van hen die dankbaar gebruik maakten van de gelegenheid, een laatste groet aan de overledene te brengen. Ook het Bestuur van „Oud-Utrecht” bracht daar eerbiedig zijn laatste groet.....

En op de morgen van Zaterdag de 30ste Juli — de datum van zijn verjaardag — vertrok een plechtige en zwijgende stoet van het Stadhuis, om deze Oud-Burgemeester van Utrecht uitgeleide te doen door de straten van de stad, welke hij liefhad, en hem te brengen naar zijn laatste rustplaats te Vorden.

Naast zo talloze anderen heeft ook de Vereniging „Oud-Utrecht” de overledene zeer veel te danken. Aan zijn initiatief toch is het te danken, dat in het begin van 1923 een aantal stadgenoten is bijeen gekomen om te geraken tot een samenwerking van hen, die gevoelen voor de geschiedenis van Utrecht en de instandhouding van het historisch-belangrijke aldaar. Dit initiatief heeft mogen leiden tot de oprichting van „Oud-Utrecht” op 12 Maart 1923. Sinds die oprichting heeft de overledene een onverflauwde belangstelling getoond voor het werk van onze Vereniging, een belangstelling welke bij elke bijzondere gelegenheid tot uiting kwam, laatstelijk nog door een bijdrage van zijne hand, welke wij mochten opnemen in het Maandblad van Februari 1948, ons jubileum-nummer. Het was ons een voorrecht, hem het Ere-Voorzitterschap van het Bestuur onzer Vereniging te mogen aanbieden, dat hij zo tal van jaren, tot zijn verscheiden, bekleed heeft.

„Oud-Utrecht” brengt op deze plaats haar overleden Ere-Voorzitter grote dank voor alles, wat hij voor haar deed.

De naam van Dr. J. P. Fockema Andreae zal onafscheidelijk verbonden blijven aan die van „Oud-Utrecht”.

Zijn nagedachtenis blijft bij haar in hoge ere.

A. N. L. O.

Ir. DAAN JANSEN OVERLEDEN.

Utrecht heeft nog een tweede verdienstelijke burger verloren. In de ouderdom van 58 jaren is plotseling heengegaan. ir. Daan Jansen. Hij was bovendien een verdienstelijk en belangstellend lid van onze vereniging. Utrechter van geboorte ging zijn volle interesse naar de stad, naar haar monumenten en haar geschiedenis uit. In zijn jeugd heeft hij Utrecht al vroeg verlaten. In Middelburg genoot hij zijn middelbare opleiding om daarna in Delft voor bouwkundig ingenieur te studeren. Maar toen hij deze studie had voltooid is hij al weer vrij spoedig naar zijn geboortestad teruggekeerd, waar hij in de loop van de jaren met verschillende architecten geassocieerd is geweest; met de heer Bos ongeveer twintig jaren. Het laatst werkte hij samen met ir. J. H. Pontier. Niet alleen nieuwe objecten werden aan zijn zorg toevertrouwd, men riep ook zijn hulp in waar oude schoonheid moest worden hersteld, omdat hij door zijn grote liefde en niet minder door zijn uitgebreide studie op dit gebied de aangewezen man was. Reeds voor de oorlog liet hij op dit terrein van zich horen door zijn restauratie van de kerk in Geldermalsen. In Utrecht had hij de zorg voor de restauratie van de Nicolaïtorens op zich genomen, een werk waar reeds jaren aan wordt gearbeid. Voor de oorlog bouwde hij het Diaconessenhuis in Emmen, daarna een aantal boerderijen, welke deel uitmaakten van het wederopbouwplan in de Grebbelinie. In het plan Pijsweerd bereidde hij met de heer Pontier de bouw van een vijftigtal woningen voor de gemeente voor.

Bovenal ging zijn volle liefde uit naar de stad van zijn inwoning. Daarvan heeft hij in vele publicaties getuigt. Hij schreef in 1924 een uitstekend boekje over Oud-Utrecht. Ook in het Jaarboekje werd zijn werk opgenomen. In 1939 schreef hij over „De restauratie van de Domkerk” en „Utrecht en Paderborn, bisschopssteden in hun vroegste ontwikkeling”. Minder direct over Utrecht, maar toch zijdelings daarmee verband houdend was zijn artikel over „De middeleeuwsche stad en haar immuniteiten” in het Bouwkundig Weekblad Architectura” 1940, nr. 52. Ook over de Jacobikerkerk en haar omgeving heeft hij in ditzelfde blad geschreven.

Tenslotte noemen wij nog zijn curatorschap van het Instituut voor Religieuze en Kerkelijke Kunst te Utrecht.

RESTAURATIE VAN DE JANSKERK.

Wanneer over een tiental jaren de vreemdeling een wandeling door de stad maakt zal hij ongetwijfeld worden geboeid door de monumenten uit een ver verleden, die dan weer in hun oude luister zullen zijn hersteld. En laten wij hopen, dat ook de geboren en getogen Utrechter dan zijn oog over het stadsschoon in zijn onmiddellijke omgeving zal laten gaan, om er evenveel aandacht aan te wijden als hij zou doen wanneer het monumenten in den vreemde betrof.

De torens, waaraan het herstel langzaam maar gestadig groeit zullen dan toch wel een heel eind gereed zijn. Ook met de Janskerk zal dat het geval zijn. De restauratiewerkzaamheden aan dit gebouw, waarmee in het voorjaar van 1947 werd begonnen, beperken zich thans nog tot het koor, dat tussen 1510 (zeer laat dus) en 1540 op de plaats van het romaanse werd gebouwd. Het koor verkeerde al lang in een slechte toestand, de muren vertoonden scheuren en er zaten gaten in, waarin de duiven konden nestelen. Als bij de meeste oude gebouwen, waarvan men de restauratie ter hand heeft genomen, bleek ook hier toen men eenmaal was begonnen de situatie veel erger dan aanvankelijk werd gedacht. De binten van de kap, tot de hoofdbinten toe, bleken zo verteerd te zijn, dat men ze met een schop kon opruimen. Prachtige, oer degelijke eiken balken uit de zestiende eeuw waren tot het hart toe vermolmd en wie er een greep naar deed trok er eenvoudig een stuk van een halve meter zonder moeite af.

Zo aan de buitenzijde, waar men de nieuwe gedeelten regelmatig ziet verrijzen, zou men het niet zeggen, maar wie dichterbij en hogerop komt, kan het duidelijk waarnemen, hoe slecht de gewelven er aan toe zijn. Vooral die aan de zuidelijke zijde, waar de regen opstaat. De muren hebben het vocht gretig opgezogen en daarna is het weer opgetrokken naar de gewelven. De kapel aan deze zijde is nooit afgewerkt geweest, zodat men gewoon tegen de houten kap aankeek. Het staat nog niet vast of de toestand zo zal worden gelaten of dat men, wat eertijds niet werd afgewerkt, nu zal voltooiën.

De werkzaamheden vertonen verder weinig variatie. Travee na travee wordt afgewerkt — twee zijn er nu geheel gereed, twee zijn er klaar op de beglazing na, en een aantal andere zijn thans in behandeling. Aan het vorderen van het werk kan men constateren dat het materiaal, waar het het glas betreft, weer beter is. Moest men zich bij het herstel van de ramen in de kapel van Thomas van Nijkercken nog vergenoegen met vlak en vrij saai glas, waarvan slechts enkele ruitjes wat meer karakter hadden, bij de volgende ramen beschikte men weer over prachtig materiaal, zuiver Oud-Hollands kathedraalglas, dat leeft en dat rijk is aan nuances.

Van de oude tufsteen heeft men niet veel meer kunnen gebrui-

ken. Het oude materiaal is vervangen door Etteringer tufsteen van uitstekende kwaliteit. Van de Devonische kalksteen aan de plinten, de kroonlijst en de onderdorpels van de vensters kon men nog al wat in tact laten. En van de Gildehaustersteen in de steunberen kon ook nog menig stuk, nadat het was gekeerd, weer op zijn oude plaats worden aangebracht. Men kan ze herkennen aan hun donkere kleur.

Het verkrijgen van het materiaal levert in het algemeen geen moeilijkheden meer op. Maar omdat een gedeelte met dollars moet worden betaald heeft men er toe besloten het niet meer als vroeger uitsluitend zelf te kloven. Dat brengt altijd materiaalverlies mee. Daarom komt een gedeelte van het tufsteen in platen van de gewenste dikte gezaagd naar ons land. Het gevolg is, dat het veel werk kost de „rechte lijn” in het bouwwerk te voorkomen, waarvoor elke steen afzonderlijk moet worden behandeld.

In het gedeelte dat thans gereed is heeft men ook weer het poortje hersteld dat in het begin van de zeventiende eeuw als dienstingang van de stadsbibliotheek, die toen in het koor van de kerk was gevestigd, werd aangebracht.

De schoorstenen van het huis dat tegen de kerk is aangebouwd hebben hun funeste invloed op het kerkgebouw niet gemist. Zij liepen eenvoudig door het dak van een kapel heen of langs de steunberen en het roet heeft een noodlottige invloed op de muren doen gelden. Na de restauratie zal men deze rookkanalen dan ook niet meer aantreffen.

Reeds eerder was men gereed gekomen met het herstel van de kapittelkamer, die thans als consistoriekamer wordt gebruikt. Het fraaie goudleren behang, dat indertijd was verkocht en aan het Centraal Museum in bruikleen werd gegeven, is door een gewaardeerd geschenk terug gekomen en weer aangebracht. De beschildering — groen met veel goud — is hersteld. Dit alles vormt met de rijke barokke schoorsteenbekroning en het voorname stucplafond, dat boven de schoorsteen de datum 17 November 1755 en in het midden het Johannesteken — het lam met de kruisvaan — draagt, een fraai geheel.

TWEE EEUWEN CHRISTELIJK ONDERWIJS.

Hoewel de aanleiding voor de uitgave reeds weer lang achter ons ligt is het toch gerechtvaardigd nog de aandacht te vestigen op het boekje dat de heer W. G. van de Hulst wijdde aan de twee eeuwen onderwijs, gegeven op de scholen van de Ned. Herv. Gemeente. Het verscheen onder de titel „De Boom groeide” bij de Erven J. Bijleveld te Utrecht. Het leert ons veel interessants over het ontstaan van de scholen — twee motieven waren er, zo zegt ds. Gerbrandy in zijn woord vooraf: het sociale, schoolonderwijs

voor ieder kind, ook het armste, en een geestelijk motief: bijbels onderwijs voor ieder kind — en over de ontwikkeling van het onderwijs, ontwikkeling ook in die zin, dat wij kennis maken met de wijzigingen in de opvattingen. Leren is eigenlijk een te formele uitdrukking, het boekje is een gezellige vertelling van een belangwekkende episode van het onderwijs, en omdat het Utrechts onderwijs is, ook uit de historie van de stad. De regenten van de scholen hadden zich moeilijk een betere historieschrijver kunnen wensen. De heer Van de Hulst is immers niet alleen hoofd-onderwijzer aan deze scholen geweest, maar ook oud-leerling, oud-kwekeling en oud-onderwijzer.

De aanleiding van de stichting van de scholen moet worden gezocht in een door ds. Daverfeldt in December van 1747 in de kerkeraad geopende discussie, waarbij hij spoedig door de toenmalige boekhouder der Diaconie, Van Goens werd gesteund. Het ging over de droevige en algemeen heersende ongodsdienstigheid der bedeede wordende lidmaten der gemeente en het allerbeklagelijkst verval in de christelijke opvoeding en het behoorlijk onderwijs aan de kinderen der bedeede ledematen. Het gevolg was, dat een onderzoek werd ingesteld, waarbij de vier z.g. „Parochie-scholen”, die van stadswege werden onderhouden „zeer vervallen werden bevonden, mitsgaders ten eenenmale ongenoegzaam geoordeelt tot een behoorlijk onderwijs van alle diaconiekinderen.”

Als de Kerkeraad vraagt „om twee separate diaconiescholen te mogen oprichten, waarin de kinderen der bedeede ledematen buiten lasten deser stad voor niet in het Leezen, Schrijven, Cijfferen en Zingen, mitsgaders in de gronden der christelijke gereformeerde Religie konden worden onderwezen” geven burgemeesters en vroedschappen maar al te graag hun „approbatie over dit loffelijk werk”. Dat is op 1 April 1748 geschied.

De ene school is gedacht in het „Boveneind”, het gedeelte der stad tussen Tolsteegpoort en Stadhuisbrug, de andere in het „Benedeneind” der stad, dat is tussen Stadhuis en Weerdpoort. In de Twijnstraat wordt een huis gehuurd voor... f 135,— 's jaars. Door het uitbreken van een muur tussen twee kamers tot „een ruym vierkant schoolvertrek” is dit met een beetje goede wil gemakkelijk in te richten tot onderwijzerswoning en school voor... honderd leerlingen. In de „Watersteeg achter Jacobikerk” koopt men een huis voor de tweede school. De onderwijzers worden benoemd en ter hunner hulpe mogen ze — na goedkeuring door de Regenten — een „ondermeester” in dienst nemen... op eigen kosten.

De voorschriften vermelden, dat de ouders hun kinderen „behoorlijk gewasschen, gereinigt en van ongedierte gezuivert” ter school zullen zenden. Een gezond pak slaag werd paedagogisch oorbaar en gewenst geacht.

„Schenkingen, buitengewone giften, legaten slingeren zich als zilveren aderen door de geschiedenis der scholen. De beide eeuwen door heeft de Gemeente haar scholen — ook in zeer moeilijke tijden en toen ze al lang geen „armenscholen” meer waren — in grote liefde gedragen. Waarlijk, de historie bewijst, dat deze singulier eenvoudige planting in de Gemeente diepe wortels schoot.”

Die kerkcollecten in de antieke tijd werden wel in oude stijl gehouden. „Bij het houden der Kerkcollecten moesten de kinderen ook bij de morgenpreek aanwezig zijn. „Is geresolveert de Meesters te gelasten, de kinderen te ordineeren, dat wanneer se in de Kerk zijn en den Diacon in het collecteeren hen voorbijpasseert, dat se sig eerbiedig door 't afnemen hunner hoeden etc. sullen hebben te gedragen. Ende wanneer er op de gewoone tyt voor de Diaconie-Scholen word gecollecteerd, sullen de Meesters niet alleen des Naardemiddags de kinderen ter Kerk doen gaan, maar ook des Voordemiddags. En soolang als er gecollecteerd word sullen alle de kinderen soolang moeten blijven staan en vooral de Jongens met ongedekten hoofde”.

De scholen genieten een grote toeloop. Omstreeks 1849 wordt besloten, dat een gedeelte der leerlingen beurtelings halve dagen op school zal komen en... een ander gedeelte, bij gebrek aan zitplaatsen, staande het onderwijs moet ontvangen....

In 1871 biedt school 1 voor 491 kinderen plaats, maar zij heeft er... 860; school 2 kan 611 leerlingen plaatsen, er staan er 780 ingeschreven; de inmiddels geopende derde school heeft ruimte voor 215 leerlingen en ontvangt er 310.

Zo zouden wij kunnen doorgaan met allerlei interessante citaten, die een blik werpen op de mentaliteit van onze voorouders. In de Franse tijd traden de nieuwe machthebbers al even aanmatigend op, als de Duitsers en hun trawanten het later zouden doen. En de Diaconiescholen hadden in dat verre verleden hun Quisling.

De schrijver heeft met zijn vlot vertelde geschiedenis niet alleen allen, die aan de school verbonden waren, een plezier gedaan, maar ook allen die in de geschiedenis van hun stad en het onderwijs belang stellen.

OPGRAVINGEN OP EN BIJ HET DOMPLEIN.

Ongeveer zestig centimeter onder het wegdek heeft men in de Voetiusstraat de overblijfselen gevonden van de muur van het stenen romeinse castellum. Dit gebeurde bij de opgravingswerkzaamheden, welke een uitvloeisel waren van het besluit van B. en W. van Utrecht om aan prof. dr. A. E. van Giffen een subsidie te verlenen tot voortzetting van het oudheidkundig bodem-onderzoek.

Bij de werkzaamheden zullen de volgende objecten aan de orde komen:

het voltooiën van het onderzoek op de speelplaats van de Ned. Hervormde Burgerscholen Domplein 4/5;

het uitvoeren van grondboringen of gravingen in de tuinen van de percelen Minrebroederstraat 13 en Oudkerkhof 22;

het graven van een sleuf ter breedte van ongeveer 2 m in het hoogste gedeelte van de Annastraat;

het uitvoeren van grondboringen ter weerszijden van de rijweg van het Oudkerkhof;

het graven van een sleuf ter breedte van ongeveer 2 m in de Voetiusstraat;

het uitgraven van nog één vak op het Domplein, ter grootte van het in het voorjaar van 1949 ontgraven gedeelte, in hoofdzaak ter verkrijging van een beter inzicht omtrent de prae-Romaanse bouwresten.

De resten van de muur in de Voetiusstraat lagen vlak bij rioleeringen en lichtleidingen en het is dan ook verwonderlijk, dat van de aanwezigheid van deze fragmenten nooit eerder iets is gebleken.

STEDEBOUWKUNDIGE OPLOSSING VOOR HET VREDENBURG.

Het Vredenburg is in het Utrechtse stadsbeeld een moeilijk en veel omstreden punt. Jarenlang hebben we er de hulpfoyer van de Stadsschouwburg gehad en de snelle groei van het Jaarbeursinstituut had tot gevolg dat telkens weer alle beschikbare ruimte moest worden gebruikt, zodat het semi-permanente secretariaatsgebouw zijn tijdelijke karakter eigenlijk heeft verloren. Er zijn al weer eens voorlopige plannen geweest om tot de bouw van een definitief administratiegebouw te komen, maar de moeilijkheden, welke zich ten aanzien van het oprichten van gebouwen voordoen zijn oorzaak, dat de uitvoering van een dergelijk plan voorlopig nog niet aan de orde komt. Eerst moeten trouwens de grote gebouwen aan de Croeselaan aan de orde komen. Ook het vierde gebouw op het Vredenburg vraagt de aandacht. Intussen hebben B. en W. de Raad een belangrijk voorstel gedaan. Zij hebben voorgesteld aan de Rotterdamse architect J. J. P. Oud de opdracht te geven voor het ontwerpen van een plan voor het Vredenburg en hem de supervisie van de bebouwingen aldaar op te dragen. En de gemeenteraad heeft zich met dit voorstel, dat ook de instemming van de Jaarbeurs heeft, verenigd.

DE UTRECHTSCH E BEELDHO UWER ADRIAEN VAN WESEL, ± 1420—(na) 1489

In het gebouw van de Illustre Lieve Vrouwe-Broederschap te 's-Hertogenbosch worden twee beeldhouwwerken bewaard, blijkbaar de zijvleugels van een groot altaar, waarvan op stijl-critische gronden het ontstaan omstreeks de jaren 1475—'80 moet worden bepaald. Zij vertoonen verwantschap met de werken van de z.g. Utrechtsche school uit die tijden.

De onderwerpen van de beeldengroepen zijn Keizer Augustus met de Sybille en Johannes op Patmos.

Deze kunstwerken, en in het bijzonder de beeldengroepen, leken de heer P. T. A. Swillens zeer belangrijk, ten eerste om de buitengewone aesthetische waarde, ten tweede omdat zij uit een periode stammen, waaruit wij tot heden al te weinig bezitten. Deze overwegingen hebben hem

aanleiding gegeven, om een onderzoek in de archieven in te stellen, in de hoop, dat zij notities zouden bevatten, die ons omtrent de werken en hun maker, nader zouden inlichten. Deze onderneming is niet zonder resultaat gebleven. Daarvan getuigt een artikel in „Oud-Holland" waaraan wij het volgende ontleenen:

Adriaen van Wesel.
Keizer Augustus met de Sybille.
s Hertogenbosch
gebouw van de Ill. Lieve Vrouwe-Broederschap
(Cliché N.V. Ultr. Dagblad.)

In het voorjaar van 1475 besloot de Broederschap een nieuw, groot altaar te laten maken ten behoeve van haar nieuw te bouwen kapel in de St. Janskerk (de tegenwoordige H. Sacramentskapel), waarover zij weldra de beschikking zou krijgen. Om zich inzake deze materie op de hoogte te stellen, zijn de proosten naar Antwerpen gegaan en hebben daar „eenre taeffelen besien" om „oft gelieft hadde" een dergelijk kunstwerk te laten maken. Wat zij in de Scheldestad hebben bewonderd, wordt niet nader omschreven. Wel echter namen zij, onmiddellijk na hun thuiskomst het besluit, om zich in verbinding te stellen met den beeldhouwer Adriaen van Wesel te Utrecht. Een zekere Gerrit van Kam(er)ijck werd naar de bisschopsstad gezonden, om meester Ariaen van Wesel „den beeltmaker" te verzoeken naar Den Bosch te komen

om te spreken over het maken van een „Vrouwentaeffel”. Adriaen van Wesel schijnt aan deze uitnoodiging reeds spoedig daarna gevolg te hebben gegeven. Dat blijkt uit de volgende aantekening:

„die proesten mit sommigen van der bruederscappen, thonys den maelder ¹⁾ ende sijn soenen ²⁾ met meester Ariaen van Wesel den tafelmaeker vergadert tot Jan Maes int wijnhuys om te spreken ende te ordinieren die patronen ende manieren hoemen die taeffel soude verdingen ende aldair ter selver tijt verteert XXV st”.

Adriaen van Wesel heeft dus beloofd een ontwerp voor het altaar te maken, nadat hij de wenschen en verlangens van de heeren had vernomen. Niet lang daarna was hij wederom in Den Bosch bij Jan Maes in het wijnhuis, ditmaal in gezelschap van de proosten, die zijn teekeningen kwamen zien. Het schijnt, dat deze de ontwerpen hebben meegenomen om ze aan de broeders voor te leggen en ook zij konden zich met de plannen vereenigen. Melis van Boechem en Maarten van Elmpt namen op zich deze wederom bij Adriaen van Wesel te Utrecht te bezorgen, daar zij toch een reis in die richting moesten ondernemen. Zij hebben tevens met hem een overeenkomst aangegaan.

Adriaen van Wesel had zich verplicht om het altaar binnen twee jaren, en wel omstreeks 1 October (= Bamis=St. Baefsmis) 1477 af te leveren en zou daarvoor 350 Rijnsche guldens ontvangen.

In den loop van het jaar 1476 moesten de proosten wederom op reis, naar den Haag, en namen de gelegenheid waar om in Utrecht bij Adriaen van Wesel het nieuwe altaar te gaan zien

„of die meester daer naersteliken aen wrocht, off goet werck maecten off niet”.

Adriaen van Wesel heeft zijn artistieken arbeid inderdaad binnen den afgesproken tijd afgeleverd en tot volle tevredenheid van de proosten. In het vroege najaar van 1477 zond hij een van zijn knechten naar Den Bosch met een boodschap voor de bestuurders, dat zij het altaar konden halen. Zij huurden een schip „dat overdect was” en zijn blijkbaar met dit vaartuig mede naar Utrecht gekomen. In Den Bosch werden de stukken gelost „metter craen”, dus uit het schip geheschen, waaruit blijkt, dat, althans sommige deelen, tamelijk zwaar moeten zijn geweest.

Onder leiding en toezicht van Adriaen van Wesel werd het altaar in de kerk opgesteld. Echter niet in de nieuwe kapel, want die was toen nog lang niet gereed. Het kreeg een „voorloopige”

¹⁾ (1745—'76) Thonys den Maelder, = Antonius van Aken (± 1410—1478—'79), de vader van Hieronymus Bosch.

²⁾ Waarschijnlijk Jan Thonyssoen (± 1446—1498—'99) beeldhouwer, en Anthonius Antoniusz. (± 1447—1495—'96), schilder. Zij waren beiden in het bedrijf van hun vader werkzaam. Zie over hen: Jan Mosmans, Jheronimus Anthonis-zoon van Aken alias Hieronymus Bosch (1947), blz. 74.

opstelling in de oude kapel aan de westzijde van de nieuwe, die echter minder ruim was.

De artistieke arbeid van Adriaen van Wesel schijnt zeer in den smaak van de proosten en broederschapsleden te zijn gevallen. Zij hadden in Den Bosch voor een herberg voor den meester, zijn huisvrouw en zijn knechten gezorgd en daar kwamen zij hem bezoeken en dronken een goed glas wijn.

Na deze notitie wordt de naam van Adriaen van Wesel niet meer in de rekeningen vermeld. Zijn werk in Den Bosch was ten einde gebracht.

Toen het altaar op zijn voorloopige plaats eenmaal was opgesteld, werd het — eveneens voorloopig — van gordijnen voorzien om het te kunnen sluiten. Eerst in 1488—'89 besloot men deze te doen vervangen door twee luiken „die men soude doen stofferen”. Dit beschilderen geschiedde door niemand minder dan Hieronymus Bosch, die in 1486 lid van de Broederschap was geworden en zelfs op Nieuwjaarsdag van 1488 door de proosten was uitgenoodigd tot hun „zwanenmaaltijd”, wat als een bijzondere onderscheiding moest worden opgevat. Wellicht is dit gebaar voor Hieronymus Bosch aanleiding geweest om het nieuwe altaar met door zijn hand beschilderde luiken te voorzien. Als onderwerp had hij gekozen de geschiedenis van Abigael en Nabal. Hij beschilderde echter alleen de buitenzijden. Dit schilderij (of deze schilderijen?) van Hieronymus Bosch bezitten wij, helaas, niet meer.

Eindelijk, in 1493, werd het altaar van Adriaen van Wesel naar de nieuwe kapel overgebracht.

Ongeveer vijftien jaren later heeft het altaar wederom alle aandacht van de proosten. In 1508 besloot men het geheele werk zoo fraai mogelijk te laten polychromeeren. Nog in hetzelfde jaar werd daarmede een begin gemaakt. Bij deze werkzaamheden gaven — op verzoek van de proosten — Hieronymus Bosch en de bouwmeester van de St. Jan, Jan Heijns, adviezen.

Alle gegevens tezamen genomen, meenen wij daaruit te moeten concludeeren, dat het altaar uit vele deelen (kasten) of „backen” was samengesteld, in elk een bepaald tafereel dat met het leven van Maria in verband stond, doch die tezamen een eenheid vormden. Naast de groote nis als middendeel, zijn er waarschijnlijk aan weerszijden meer kasten geweest, in eenige rijen boven elkaar geplaatst. Daarmede wordt ook de mogelijkheid van het sluiten van het altaar met de kasten zelf (waarvoor de scharnieren) en het beschilderen van de achterzijde verklaard.

Er is, meenen wij, niet te twifelen aan het auteurschap van Adriaen van Wesel inzake deze beelden. In de Bossche archieven wordt hij duidelijk als de ontwerper en de maker van het altaar genoemd. Het blijkt ook uit de vele bijzonderheden hierboven

omschreven, als den tijd van ontstaan, de onderwerpen, de beschikking der achterzijden, de verven (die gelijk zijn aan die in de rekeningen vermeld), enz. doch ook omdat er in de archieven van de Broederschap noch van de St. Janskerk, in die jaren van een ander altaar sprake is. De beide fragmenten zijn bovendien reeds eeuwen achtereen in het bezit van de Broederschap.

Er is een treffende verwantschap tusschen de beide, hier besproken beeldengroepen van Adriaen van Wesel en die van de groep der „Musiceerende Engelen” in het Rijksmuseum te Amsterdam. De compositie, technische uitvoering, draperie, gelaatsexpressies, de bewerking der handen, de wijze waarop de grondvlakken zijn behandeld, de verwerking van het haar, de vleugels der engelen, de houdingen en gebaren zijn in alle volkomen gelijk en verraden eenzelfde maker. Deze groep heeft dezelfde afmetingen als die van Adriaen van Wesel. Om deze redenen is de mogelijkheid niet uitgesloten, dat ook de groep der „Musiceerende engelen” tot het altaar van Adriaen van Wesel heeft behoord, waarin het onderwerp en de compositie volkomen zouden passen. De naam „Musiceerende Engelen”, dien deze groep allengs heeft gekregen, dankt zij aan de figuren in den voorgond. In feite is het een voorstelling van de „Aanbidding der Herders”.

In het Rijksmuseum te Amsterdam wordt nog bewaard een „Knielende Madonna”, eikenhout. Het is een fragment uit een groep, die de „Geboorte van Christus” tot onderwerp had. Met de groep der „Musiceerende Engelen” en een thans niet meer bekende groep van de „Aanbidding der Koningen” vormde zij de gewone trilogie van Kerstmis. Dit fragment is — om gelijke redenen als hierboven is uiteengezet — van denzelfden maker als van de vorige groepen.

Een ander meesterwerk — zeker het belangrijkste van alle hier genoemde — „Het sterfbed van de H. Maria” in het Rijksmuseum te Amsterdam, is zonder eenigen twijfel van denzelfden kunstenaar. Het is echter grooter dan de andere.

Bij al deze werken sluit, stijlcritisch beschouwd, aan de groep „De ontmoeting van Maria en Elizabeth”, in het Rijksmuseum te Amsterdam.

In onze aantekeningen — zo merkt de heer Swillens verder op — bewaarden wij reeds vele jaren een aantal levensbijzonderheden over Adriaen van Wesel, waaruit zijn loopbaan over een periode van 42 jaren temidden van de Utrechtsche gemeenschap is te volgen, waaruit ook blijkt, dat hij vele belangrijke werken heeft uitgevoerd. Reeds in 1447 wordt zijn naam vermeld als een der twee bestuurders (dekens) van het schildersgilde te Utrecht. Hij bekleedde deze post nog herhaaldelijk in latere jaren, het laatst in 1481, doch steeds in gezelschap van een anderen meester.

Als beeldhouwer wordt hij genoemd in 1480, toen hij drie beelden — Sint Maarten, Sint Gregorius en Sint Sebastiaan — voor het hoofdaltaar van de Domkerk leverde.

Hij heeft echter veel belangrijker opdrachten gehad. Dirck van Bleijswijck vermeldt in zijn „Beschrijvinge der Stadt Delft”, (1667), blz. 209, een oud handschrift, waarin de voornaamste gebeurtenissen inzake de Nieuwe Kerk worden verhaald, o.m.:

„Anno 1484 worde besteedt Meester Adriaen t'Utrecht, Beelde-snijder, te maecken een hoech Outair gelijk hij te voeren een gemaect hadde tot Sinte Marien upt hoech Outair, ende quam omtrent twee Jairen dair nae, ende coste in als duijssent Rinsgulden current, ende die oude Tafel worde geset after in den Trans upt Outair dairse te voeren gestaen hadde”.

Helaas ontbreken uit dien tijd de archivalia betreffende de St. Mariakerk te Utrecht, die ons over het hoofdaltaar of over den arbeid van Adriaen van Wesel kunnen inlichten. Tot heden is er geen enkel werk bekend, dat met dit altaar in verband kan worden gebracht.

In 1487—'88 werden aan Van Wesel gelden uitbetaald voor de levering van drie beelden in de Buurkerk te Utrecht.

In 1489 maakte hij een „voet” (predella?) voor het altaar in de Domkerk, die met beelden versierd was.

Het is tot heden niet gelukt om deze werken of fragmenten daarvan terug te vinden.

Na dit jaar is zijn naam niet meer in de archieven te ontdekken; hij was wellicht toen of kort daarna overleden. Wij moeten aannemen, dat Adriaen van Wesel, toen hij in 1447 voor de eerste maal tot bestuurder van het gilde werd aangewezen, reeds „meester” was, en — gelet op zijn meer dan veertigjarige werkzaamheid — nog betrekkelijk jong, ongeveer 25 à 30 jaren oud zal zijn geweest. Op deze gronden zou zijn geboortejaar omstreeks 1420 bepaald moeten worden.

Zijn naam doet vermoeden, dat hij uit Wezel, dus uit de Rijnstreek afkomstig was.

Adriaen van Wesel was ongetwijfeld een groot kunstenaar. Zijn beide beeldengroepen getuigen van een sterke artistieke persoonlijkheid, van een voornaam en poëtisch gestemd naturalisme, van een overtuigende vormbeheersching en vooral van een levendig dramatisch en expressief vermogen, krachtig en innig menselijk.

EEN NATIONAAL PARK DER OOSTELIJKE VECHTPLASSEN.

Ir. J. Loeff schrijft in „Natuur en Landschap”, het orgaan van de Contactcommissie voor Natuur- en Landschapsbescherming een artikel over de Vechtplassen, waarin hij uiteenzet waarom het

Vechtplassengebied moet worden erkend en derhalve behouden moet blijven als Nationaal Park — dus als een onaantastbaar bezit van het Nederlandse Volk. Aan dit artikel ontleen wij het volgende:

De voornaamste eenheid van dit gebied wordt gevormd door het bijna ononderbroken complex van plassen, dat zich uitstrekt van de Loodijk in het Noorden tot het Tienhovensch kanaal in het Zuiden.

In het Noorden de plassen van Nederhorst den Berg en Ankeveen.

De *plassen van Kortenhoef* liggen verder Zuidwaarts.

In Utrecht liggen wat men in het algemeen de *Loosdrechtsche Plassen* noemt. In het Westen eerst de grote open plas van *Loenerveen*, een prachtig element in het landschap en het rein-waterbekken voor de Amsterdamse waterleiding. Benoorden Oud-Loosdrecht ligt de *Vuntus*, in het Westen met veel open water en een zich ontwikkelend sportleven, in het Oosten meer begroeid en doorspekt met cultuurland.

Bezuiden Oud- en bewesten Nieuw-Loosdrecht en Breukerveen liggen de eigenlijke *Loosdrechtsche Plassen*, weinig karakteristiek verdeeld in de 1e, 2e, 3e, 4e en 5e Plas, de laatste twee gelegen in de gemeente Breukelen St. Pieters. Deze plassen zijn een lustoord voor de watersport, dat door geen enkel ander plassengebied wordt overtroffen.

Wat de landschappelijke schoonheid betreft, staat het door de talrijke eilanden, de grote uitgestrektheid, gepaard aan vele meer intieme gedeelten en de prachtige achtergrond, in het Westen gevormd door de begroeiing van de Vecht in het Oosten door het hooggelegen Gooi, zelfs boven Friesland.

Een druk en nog groeiend gebruik maakt de watersport van deze plassen. En toch vinden we beoosten de 1e, 2e en 3e plas een vrijwel ongerept natuurgebied van grote rijkdom, waar Natuurmonumenten op een zeer bijzonder gedeelte beslag heeft weten te leggen.

Bewesten de 4e en 5e Plas ligt de *Kievitsbuurt*, landschappelijk prachtig door de afwisseling van begroeide legakkers en open water, jammer genoeg door Breukelen vrijgegeven voor huisjesbouw. Beoosten 4e en 5e plas ligt de *Breukelerveense Plas*, soms stille plas genoemd, omdat hier weinig watersport wordt bedreven. Uit landschappelijk oogpunt is deze plas belangrijk.

Al deze plassen vormen een vrijwel aaneensluitend geheel, alleen onderbroken door de drooggelegde *Horstermeer*, een weinig fraaie polder, waaraan t.z.t. in het grote plan een zeer nuttige taak kan worden gegeven.

Dit gehele Oostelijke Vechtplassengebied vormt een prachtig landschap van grote waarde, zowel uit natuurwetenschappelijk

oogpunt als om de recreatiemogelijkheden, die het biedt. In het overbevolkte Westelijk deel van ons land vinden wij hier een uitgebreid, grotendeels natuurlijk landschap met een zeer bijzonder, een uitzonderlijk Nederlands karakter. Een juweel van onschatbare waarde! Dit landschap moet ongerept behouden blijven en dat kan slechts als we het beschouwen als een onverbrekelijk geheel als een kostbaar bezit van ons land, als een Nationaal Park.

Nog steeds worden onze plassen en moerassen bedreigd door tal van gevaren en dagelijks nog worden ze aangetast. Ondanks de lijst van het Nationale Plan, waarop een deel van deze natuurgebieden voorkomt, duiken telkens weer plannen op tot inpoldering en drooglegging of peilverlaging.

Van een algehele drooglegging, waartoe nog in 1920 door een in 1911 ingestelde *Staatscommissie* werd geadviseerd, zal zeker nooit meer iets komen. Toch noem ik dit plan, omdat er in het rapport enkele zeer leerzame zinsneden voorkomen.

Bij de schaduwzijde van de beoogde drooglegging wordt gezegd: „naast de visserij kan het vreemdelingenverkeer worden genoemd, dat in het bijzonder gedurende de laatste jaren in Kortenhoef en Loosdrecht tot enige ontwikkeling is gekomen. Hoewel de commissie niet over statistische gegevens beschikt betreffende het aantal personen, die in dit bedrijf geheel of gedeeltelijk een bestaan vinden, zo meent zij toch wel te mogen aannemen, dat door het ophouden van het vreemdelingenverkeer in deze streek de belangen van slechts weinige gezinnen zullen worden geschaad.” En verder: „Wanneer de plassen eenmaal zijn drooggelegd en de aldus verkregen gronden in cultuur zijn gebracht, dan zal er — ook in aanmerking genomen het verlies aan natuurschoon en het gemis van een gunstig gelegen sportgebied — waarschijnlijk niemand worden aangetroffen, die de droogmaking met dit verlies en het hierboven bedoelde gelijke offer te duur gekocht acht”.

Dit schreef een objectief oordelende deskundige staatscommissie slechts een kwart eeuw geleden. Hoezeer heeft de ontwikkeling deze veronderstellingen achterhaald. Welk een volkomen onmogelijkheid zou het nu geacht worden, de Loosdrechtsche Plassen droog te leggen. Hoe leerzaam is zo een oude uitspraak, ook voor de planologen van nu. Want wie had de ontwikkeling van Loosdrecht voorzien? En wie kan voorzien, hoe deze streek als natuurgebied zich verder zal ontwikkelen als waarde voor de bevolking van ons land?

En toch wordt de schoonheid en rijkdom van dit gebied dagelijks aangetast. Dagelijks rijden de vuilniswagens van Bussum en Hilversum af en aan en lossen zij hun onguere last in het Ankeveensche en in Kortenhoef. Dagelijks wordt zand gewonnen uit de Spiegelpolder en wordt gewerkt aan het hoogst ontsierende zanddepôt in deze plas. Het bouwen van zomerhuisjes, nu door

materiaalschaarste beperkt, is in de Loosdrechtsche Plassen onder Breukelen, in Kortenhoef en Maarseveen een actief gevaar, een aantasting, die niet aanvaardbaar is. In Loosdrecht duiken weer plannen op voor het ontsluiten voor landhuisbouw van een deel van het rijkste natuurgebied van deze Gemeente. Ook het verkeer vraagt zijn offers. Wie de oude Bloklaan heeft gekend als een bekoorlijk wegje, kan geen vrede hebben met de rechte baan met aan weerszijden niet in het landschap passende ligusterheggen, die de ingenieurs er van gemaakt hebben.

Daarom stellen wij voor, dit Oostelijk Vechtplassengebied te maken tot een *Nationaal Park*.

Hoe stellen wij dat ons voor? Niet als een statisch iets. Dit wordt een Nationaal Park, waarin dorpen liggen en mensen wonen.

De invloed van de mens zal er niet te ontgaan zijn en wij willen dit ook niet. Zoals de natuur dynamisch werkt en er een ononderbroken ontwikkeling plaats vindt, zo zal ook het gehele landschap als iets dynamisch moeten worden gezien. Maar bij de ontwikkeling, die plaats vindt, zal het oog steeds gevestigd moeten blijven op de belangen van natuur en landschap en op het bestaansrecht van andere levende wezens dan de mens.

Landbouw en veeteelt zullen niet gehinderd mogen worden; zij passen ook in dit landschap, vooral het veehoudersbedrijf. Maar voorkomen moet worden, dat bijvoorbeeld verspreide gras-cultuur ontsierend gaat werken, dat door bemesting bepaalde uit biologisch oogpunt bijzondere terreinen hun waarde verliezen. Er zijn b.v. terreinen, die bij de gratie van de zeis hun waardevolle flora behouden, die als ze niet gemaaid werden, zouden dichtgroeien met houtgewas, maar die door bemesting hun natuurwaarde zouden verliezen.

Visserij, jacht, rietsnijden, kruidenzoeken zullen moeten blijven. Maar er moeten vrijplaatsen blijven voor het wild, er moeten plaatsen zijn, waar geen sphagnum gewonnen mag worden.

Er zullen gebieden zijn, die door het aanleggen van enkele fiets- en wandelpaden ontsloten worden en bereikbaar gemaakt, hoezeer het gebrek aan opvoeding tot verblijf in de vrije natuur bij ons volk ook een gevaar vormt. Wij moeten hopen op verbetering. Maar andere gebieden moeten gesloten blijven voor talrijk bezoek. Gewaakt zal moeten worden tegen vestiging van industrieën, die het landschap zouden schaden, die een bevolkingsconcentratie zouden meebrengen, die waterverontreiniging te weeg zouden brengen.

Voor elk onderdeel van het Nationale Park zal een bestemming moeten worden vastgesteld. Daar zullen ontspanningsgebieden zijn: plassen, die voor de watersport aangewezen worden en die zo mogelijk met elkaar in verbinding staan.

Hier zal ook gezwommen worden, maar de zweminrichtingen

zullen hun juiste plaats moeten krijgen, zo ook de jachthavens en botenloodsen.

De omgeving van de meer verspreid gelegen plaatsen zou zo weinig mogelijk verontrust moeten worden. Ik denk aan het *Naardermeer*, ook aan de plassen bezuiden het *Tienhovensche kanaal*. Wanneer daar de ruilverkaveling, die op het programma staat, tot stand wordt gebracht, moet gezorgd worden, dat de plassen niet alleen niet daaraan worden opgeofferd, maar ook, dat deze niet komen te liggen in een z.g. cultuursteppe.

Stuk voor stuk en weloverwogen zal deze prachtige streek moeten worden ingedeeld en er zal een voortdurende waakzaamheid nodig zijn, dat de bestemmingen, die worden aangewezen, worden nageleefd.

Slechts, wanneer de meest waardevolle gebieden in bezit komen van een lichaam, dat ze werkelijk wenst te beschermen en te beheren in de geschetste geest, zullen die veilig zijn. Er zal dus moeten worden nagegaan, welke gebieden hiervoor in aanmerking komen. Ik betwijfel of één of meer der bestaande lichamen geschikt is om zich dit bezit te verwerven. Eerder denk ik aan een stichting, waarin zowel het Rijk, de provincies en de gemeenten, als lichamen zoals Natuurmonumenten en de Provinciale Landschappen deelnemen. En bij de gemeenten denk ik niet alleen aan de dorpen in de streek maar ook aan Amsterdam, aan Utrecht, aan de Gooische plaatsen.
